

İDEA VE GERÇEKLİK DİKOTOMİSİNDE CANAVAR İKONOGRAFİSİNDE “VAN GÖLÜ CANAVARI”NIN MİTSEL PARADİGMASINA

FROM MONSTER ICONOGRAPHY TO MYTHIC PARADIGM OF “THE MONSTER OF LAKE VAN” IN IDEA AND REALITY DICHOTOMY

Mustafa Gürbüz BEYDİZ*

ÖZ: Kültürlerin içinde büyüdükleri coğrafyaya özgü değerler taşıdığı gerçeği anlatılarına, masallarına, hikâyeleri ile mitlerine yansımıştır. Kulaktan kulağa yayılan birçok efsanevi söylem zamanla kütleşerek belli bir inanış bütünü içinde varlığını devam ettirmiştir. Derin ve karanlık suların ürkütücü, korkulan yapısı psikolojik anlamda insanları derinden etkilemiş, bu suların içinde yaşadığına inanılan birçok mitolojik yaratık gizemini hep korumuştur. Yüceltilerek kutsanmış sulara duyulan saygı da bir anlamda sosyal anksiyeteye dönüşmüştür. Denizlere kıyaslı olan halklar için o sulara seyahate çıkmak pagan tanrılara kurbanlar sunularak başlamıştır. Hatta kurban edilen hayvanlara ait kafatasları da apotropaik tözlere dönüşmüş gemilerinin pruvalarına yerleştirilmiştir. Kafatası kültleri zamanla ahşap oyma figürlerle sembolize edilmeye başlanmıştır. Bu metamorfoz gemi süsleme sanatının doğmasına gemilerin estetiksel bir görünüme kavuşmasına da olanak sağlamıştır. Sanatın insanlığın korkularının tarihi kadar geçmişe dayandığı da bu şekilde ifade edilebilir. Suyla ilintili korku duyulan ifrit, yaratık veya canavarların farklı toplumlarda yaklaşık benzer niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu araştırma canavar imgesinin teolojik çıkarımlar vasıtasıyla ikonografiye dönüşmesini ele almıştır. Bunu evrensel canavar mitolojisinden *Van Gölü Canavarı* özelindeki anlatılar üzerinden açıklamayı amaçlamıştır. Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde yer alan Van Gölü de yöre halkının sosyo-kültürel hayatlarının bir parçasıdır ve kutsal saydıkları sulardan biridir. Bu kutsallığı içinde *Van Gölü Canavarı* belki de ideadan uzak bir gerçekliktir veya tam tersi. Çalışma nitel araştırma yöntemleri kapsamında yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Sular, Canavar, Yaratık, Van Gölü

ABSTRACT: The reality that cultures have values intrinsic to the region that they grow in is reflected in their tales, stories, and myths. Legendary discourses that spread abroad have become cults in time and continue to exist. The frightening and scary perception of deep and dark waters has affected people profoundly in a psychological manner, and several mythological creatures that are believed to live under those waters have kept their mystery. The respect for those glamorized and sanctified waters has turned into a social anxiety in a sense. Navigating in those waters has begun with the offering of sacrifices to the pagan gods by people living by the sea. In fact, the skulls of sacrificed animals have been transformed into an apotropaic hypostasis and placed on the foretop. Skull cults have begun to be symbolized with wood carved figures within time. The metamorphosis allowed the birth of ship adornment art and ships to have an aesthetic appearance. From this point of view, it can be stated that art

* Doç. Dr.- Çankırı Karatekin Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Temel Sanat Bilimleri Bölümü /Çankırı- beydizg@gmail.com (Orcid: 0000-0002-8196-4105)

traces back to the history of humanity's fears. It is apparent that afreets, creatures, and monsters of water, have significantly similar features across different societies. This study deals with the transformation of the monster image into iconography through theological inferences. It aims to explain this through the narratives specific to the Lake Van Monster from the universal mythology of the monster. Lake Van, which is located in the Eastern Anatolia Region of Turkey, is a part of the socio-cultural life of the local community and is believed to be sacred. Contingently, the Monster of Lake Van is a reality that is far from an idea or vice versa. The study is conducted to examine the creatures that are especially believed to live under the water and to evaluate the mythical features of the Monster of Lake Van. The study was conducted within the scope of qualitative research methods.

Keywords: Mythology, Waters, Monster, Demon, Van Lake

Giriş

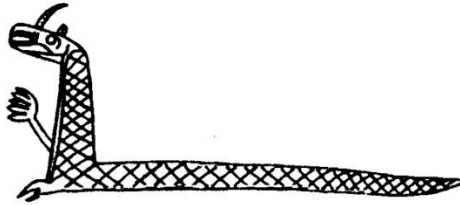
Canavar, kelimesi Türkçede genellikle masalarda adı geçen ürkütücü ve yırtıcı bir hayvan olarak tanımlanmıştır (URL-1). Hem Türk mitoslarında hem de dünyanın çeşitli efsanelerinde mutlaka karşılaşılan ve genellikle kötü karakterli bir varlıktır. Bundan dolayıdır ki insanoğlunun kahramanlık anlatılarında adı sıkça geçmektedir. Kimi zaman insanları kimi zaman da evreni tehdit edebilecek niteliktedir. Bu duruma dur diyecek yiğit, cesur ve korkusuz bir kahraman onu çeşitli yöntemlerle yenerek hikâyenin mutlu sonla bitmesini sağlar. Bunun tam tersinin olduğu durumlar da bulunur ama nihayetinde canavarın yok edilmesi kaçınılmazdır. Canavarların gökyüzünde, yeryüzünde ve yeraltında yaşayan farklı türleri vardır ve hepsi birbirinden çeşitli özellikleriyle ayrılır. Yeryüzünde yaşayanlar ise gerek karada gerekse sularda varlığını gösterir. İnsanları yediklerine dair söylenen efsaneler kültürler farklı olsa da benzer kompozisyonlar halinde sunulur.

Araştırmanın özünü sularda yaşayan canavarların mitoslar genelindeki söz konusu anlatılarından yola çıkarak Türkiye’de ara sıra da olsa gündemi meşgul eden *Van Gölü Canavarı* paradigmasını akademik anlamda ele almaktır. Söz konusu benzer su canavarlarının da dünyanın çeşitli kültürlerinde görüldüğüne dair örnekler sunulmuş ve böylece Van Gölü’nün içinde yaşadığı düşünülen canavarın idea ve gerçeklik tezatlığı içindeki varlığı sorgulanmıştır.

1. Mitolojilerde Su Canavarları

Kadim Mezopotamya metinlerinde anlatılan efsaneler su canavarlarına dair ilk somut örnekleri günümüze sunar. Dönem insanların bu canavarları suyla ilintili olması nedeniyle onları çeşitli su hayvanlarıyla özdeşleştirmiştir. Sümer ve Akad tabletleri okunduğunda *Kuşu* adlı memeli bir hayvan olduğu düşünülen su yaratığından bahsedildiği görülmüştür. Metinlerin transkripsiyonu yapıldığında bir balık türü gibi algılansa da onun memeli bir hayvan olduğuna dair bilgilere ulaşılmıştır. Hatta bazı metinlerde ise o doğal ortamı olan suların içinde yaşayan korkunç bir canavar olarak tanımlanmıştır (Konstantopoulos, 2015:102). Denizlerin de ürkütücü olmalarının bir diğer nedeni de oralarda var olduğu düşünülen canavarlardır. Mezopotamya efsanelerinin içinde

karşılaşılan deniz canavarlarından biri de *Labbu*'dur. Onun insanoğlu yaratıldıktan sonra ortaya çıkması, korkunçluğu karşısında hem tanrıları hem de insanları dehşete düşürmüştür. Onun denizden çıkıp gelen ejder-yılan biçiminde bir yaratık olduğu ifade edilmiştir. Metinler onu tanımlarken efsanevi bir şekilde ölçüleri hakkında bilgiler vermektedir. Örneğin *Labbu*'nun boyunun elli çift saat (yürüyerek yaklaşık iki saate denk gelen mesafeyi işaret eder), yüksekliğinin ise bir çift saat kadar olduğudur. O kadar ürkütücüdür ki ağzının genişliği ise altı arşın, kulak çevresi de on iki arşındır. Gökyüzünde uçan kuşları altmış arşın uzaklıktan avladığı bunun yanında da suyun altında dokuz arşın derinliğe dalabildiği belirtilmiştir. *Labbu*'nun öldürülmesi için ay tanrısı *Sin*'e başvurulduğu onunda bu görevi tanrı *Tişpak*'a verdiği belli bir bölüme kadar okunmuş olsa da tabletin geri kalanı hakkında bilgi olmaması nedeniyle *Labbu*'nun öldürülüp öldürülmediğiyle ilgili kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Mezopotamya'da kurulmuş olan diğer medeniyetler de benzer efsanevi canavarları kendi kültürleri içinde de dile getirmiştir. *Labbu*'nun benzeri niteliğinde anlatılan mitosa ait ejder-yılan biçimli canavar anlatısına ait tablet Assur'da da ele geçmiştir. Okunduğu kadarıyla denizde yaşadığı düşünülen bu canavarın sırtının altmış çift saat, başının ise otuz çift saat uzunluğunda olduğu bildirilmiştir. Göz kapakları yarımsar çift saat olan bu canavarın bir adımı yirmi çift saat aralığındadır. Onun balık, kuş, yaban eşeği ve insan yiyerek beslendiği de metinlerden okunabilmektedir (Heidel, 2000: 121-124). Babil uygarlığının yaratılış miti *Enûma Eliş*'te tuzlu suları temsil eden (Black ve Green, 2003: 217), her ne kadar kadın gibi tanımlansa da sonradan canavara dönüşmüş bir yaratıktan bahsedilmektedir. Bu canavara *Tiamat* adı verilir (Görsel 1). Su canavarı olarak yaşam ile ölümün tek bir vücutta toplanmış halidir, bundan dolayı bazı zamanlar kıyamet habercisidir (Belot, 2018: 73-76). Tevrat'ta adı geçen denizlerde yaşayan ejderha olarak anlatılan *Leviathan* olduğuna dair bilgiler de vardır (Collins, 2002:345).

Görsel 1: Tiamat tasviri (Collins, 2002:341).

Tiamat'ın Mısır mitolojisinde de yılan şekline benzer biçimde Nil'de yaşadığına inanılmıştır. Güneş tanrısı *Ra*'nın en büyük düşmanı olarak kabul edilen bu canavarın adı *Apep* veya *Apophis*'tir. Kötülüğü sembolize etmesinin yanında karanlık ve kaosun da gücünü simgelemiştir. Kimi tasvirlerde yılan kimilerinde ise timsah biçiminde betimlenmiştir. Onun hem karada hem de suda saldırabilecek yeteneği olduğu düşünülmüştür (Remler, 2010: 20). Suyun altında gizlendiği sırada insanlara aniden

saldırıldığına ve onları ölüme sürüklediğine dair anlatılar mevcuttur (Pinch, 1994: 35). Bu anlatıların yanında benzer özelliğe sahip bazı yerlerde *Apep* olduğu da söylenen *Typhon* adlı canavar da su aygırı şeklindedir (Bonwick, 1878: 137-139). Orta Asya'da özellikle Kök Göl'de yaşadığı düşünülen *Aidakhar* adlı yılan biçimli canavara ait bilgiler de vardır. Onun yaklaşık 15m uzunluğunda, 1m kalınlığında bir vücudu, iki metreye yakın kafası olduğu söylenmiştir. *Aidakhar*'ın suyun içinde girdaplar oluşturduğuna ve gölün suyunu emdiğine dair anlatılar özellikle Kazakistan yöresinde yer alır (Eberhart, 2002: 8). Çin kökenli olduğu varsayılan yılan biçimli dev bir sürüngeneye benzetilen *Büke* adlı canavarın suların hâkimi olduğu, zaman zaman suyun önünün kestiği ve bırakması için ona kurbanlar sunulması gerekliliğine dair anlatılar Türk mitolojisinde sık sık geçmektedir (Uslu, 2017: 214). Kaşgarlı Mahmud XI. yüzyılda Türklere ait olduğunu söylediği yedi başlı "*Yel Büke*"den bahsetmiştir. Hatta bazı yiğitlere de bu ismin verildiğini de belirtmiştir (Ögel, 1995: 567). Başkurt Türklerinde ise benzer niteliğe sahip canavara ise *Ebren* adı verilmiştir. Onun büyük nehir ve göllerde yaşadığı belirtilmiştir. Efsanelerde *Ebren*, insan ve hayvanları yutmuştur. Bundan dolayı onun yaşadığı göl dipsiz ve karanlıktır (Beydili, 2003: 192).

Bazı su canavarlarının insanlara şifa verdiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Çin mitlerinde suda yaşayan ejderler insanlara dosttur. Örneğin Çin mitolojisinde *Hujiao* isimli canavar vardır. Aynı *Tiamat* ve *Apep* gibi balık gövdeli ve yılan kuyrukludur. Ancak bu canavarın *Tiamat* ve *Apep*'ten farklı olarak insanlara şifa verici özelliğinin bulunduğu inanılmıştır (Strassberg, 2002: 93). Buna karşın *Long Wand* adında yağmur yağdırdığı düşünülen ejder biçimli canavarlar da vardır ki bunlar su koruyucularıdır. Suyu israf eden olursa o kişilere ceza verdikleri düşünülmüştür (Roberts, 2004: 74-75). Bazı efsanelerde ejder başlı, bazılarında ise insan yüzlü yılan kuyruklu olduğu söylenen bir başka su canavarının adı *Yayu*'dur. Bu canavardan korkulmuştur çünkü onun insan yediği anlatılmıştır (Strassberg, 2002: 189). Bu tür insan yüzlü bir su canavarı da Ahmed Eflâki'nin anlatılarına da yansımıştır. Mevlânâ'nın bir gün ailesiyle ılıcaya gittiği sırada ona suyun içinde *Su Issı* adı verilen bir canavarın varlığından bahsedilmiştir. Bu canavarın her yıl ya bir hayvanı ya da bir insanı suyun derinliklerine çekip boğup öldürdüğü ve cesedini de kıyıya attığı söylenmiştir. *Su Issı*'nın vücudunun her yerinin tüylerle kaplı, insan yüzlü, ayının elleri ve ayaklarına sahip olduğu belirtilmiştir (Ahmed Eflâki, 1973: 72-73). Benzer canavara dair bir diğer anlatı Anadolu efsanelerinde de yer bulur. Öyle ki özellikle Fırat nehrine yakın yörelerde yaşayan insanların nehirde yaşadığını düşündükleri bir canavar vardır ve adı da *Hirtık*'tır. Söylencelere göre üst bölümü insan, alt bölümü hayvan, tüylü ve ters ayaklıdır. Bazı zamanlar onun insan kılığına girerek topluma karıştığı, insanları aldatarak nehir kenarına götürdüğü ve orada boğduğu söylenmiştir. Genellikle geceleri insanların karşısına çıktığı ve ondan korunmanın en iyi yolunun ise ateş yakmak olduğu belirtilmiştir (Turan,

2020: 118-119). Yarı insan yarı su yaratıklarına benzer su canavarlarının nasıl ortaya çıktıkları konusu düşünüldüğünde bu durum su yaratıkları ile insanlar arasındaki evliliklere yorumlanmıştır. Örneğin fok-insan karışımı olarak bilinen Kelt mitlerindeki *Selkieler* bu tür yaratıklardandır. Bir anlatı da Brita adlı bir kadının zorla evlendirilmesinden kaynaklı kocasından memnun olmaması nedeniyle denize yedi gözyaşı damlattığında denizden bir *Selkienin* ortaya çıktığı ve ona derdini sorduğu, sorunun ne olduğunu anlayınca da kadına yılın en yüksek iki gelgitinden biriyle ilintili olan yedi akıntı zamanında kendisiyle aynı noktada buluşmasını söylediği, kadının bu randevuya uyduğu, bu sırada *Selkienin* ona bir erkek kılığında yaklaştığı, sonrasında kadının birçok kez yine buluşmak için kıyıya indiği ve bu birliktelikten elleri ve ayakları perdeli çocuklar doğurduğu anlatılmıştır (Price, 2011: 120). Yunan mitolojisinde *Keto* ile *Phorkys*'ın (başka kaynaklarda *Tartaros* ile *Gaia*'nın; *Styks*'in veya *Khrysaor*'un kızıdır) kızı olduğu düşünülen *Ekhidna*'nın da vücudunun üst bölümü kadın altı ise yılan kuyruğu gibidir. Bazı anlatılarda onun Kilikia'da Arimler ülkesindeki bir mağarada, bazılarında ise *Peloponisos*'ta yaşadığına dair bilgiler bulunur. *Ekhidna* kötü bir canavardır ve yolcuları parçalayıp yeme alışkanlığı vardır. Bundan dolayı *Yüz Gözülü Argos* tarafından parçalanıp öldürülmüştür (Grimal, 2012: 163). Hesiodos *Theogonia* adlı eserinde *Ekhidna*'nın *Pontos* ile *Gaia*'dan olma *Khrysaor* ile *Kallirhoe*'den doğmadır, demiştir. Ayrıca *Ekhidna* hakkında;

Kallirhoe yenilmez bir ejderha da yarattı ne ölümlülere, ne de ölümsüzlere benzeyen.

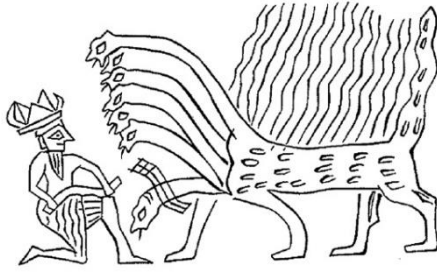
Bir mağarada doğdu bu azgın yürekli Ekhidna.

Yarı bedeni bir genç kızdı onun, güzel yanaklı ve gözleri fıldır fıldır,

yarı bedeniyse koskoca bir yilandı korkunç, her yanı benek benek amansız bir yılan.

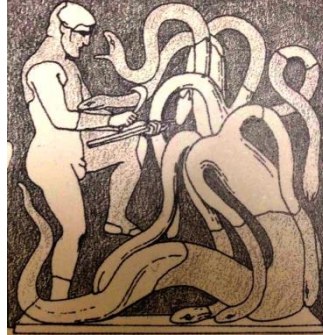
dizelerini yazmıştır (Erhat, 1996:96). Bu yaratığın bir benzeri de Anadolu efsanelerinden tanınan *Şahmeran*'dır.

Bazı mitlerde sayıca fazla başı olan su yaratıklarından da bahsedilmiştir. Mezopotamya mitlerine ait metinlerde rastlanılan ve silindir mühür glyptik sanatında tasviri görülen önemli bir su canavarı vardır ki onun adı da *Mušmahhu*'dur (Beydiz, 2021: 181). Suyu gökyüzünden ve yeryüzünden ayırarak dünyaya şeklini verdiği düşünülen, tanrı *Enlil*'in de başsavcısı olarak inanılan, kimi zaman da *Ninurta* ismiyle savaş tanrısı olarak bilinen, Lagaş kentinin koruyucu tanrısı *Ningirsu* (Altuncu, 2014: 135) tarafından öldürülmüştür. Yedi başlı bir çeşit ejdere benzetilmiştir ve onun su yılanı olduğuna inanılmıştır. (Görsel 2).

Görsel 2: *Muşmaḥḥu* tasviri (Beydiz, 2021: 245)

Yunan mitolojisinde *Lerna Hydrası* olarak bilinen canavarın da birçok başı bulunmaktadır. Kaynaklara göre değişkenlik gösteren baş sayısı beş veya altıdan başlayarak yüze kadar çıktığı anlatılmıştır. Babası *Typhon* olup *Ekhidna*'dan doğmadır. Ağzından çıkan öldürücü soluğu insanları öldürebilmektedir. Ülkede ürünlere ve hayvanlara zarar vermektedir. Onu öldürmek oldukça güçtür çünkü kesilen her kafası yeniden çıkmaktadır. *Herakles* onu öldürmeyi başarmıştır. Bu mücadelede onun kafasını kesmek için *harpe* adında bir kılıç kullanmış, kesilen kafaların yenisinin çıkmaması için yeğeni *Iolaos*'tan yardım alarak yakınlardaki bir ormanda yangın çıkartmış ve her kestiği başın yerini yanan odunla dağlamıştır. En ortadaki başı ölümsüzdür ancak *Herakles* onu da kesmiş ve toprağa gömmüş, üzerine büyük bir kaya koymuştur (Grimal, 2012: 251). (Görsel 3).

Görsel 3 : Zeus Tapınağı ikinci metobuna ait çizim, Olympia (Streisand·2015: 24)

Bu anlatı pagan inanışlardan tek tanrılı ikonografik tasvirler kadar süregelmiştir. Örneğin 1047 yılına tarihlendirilen ve İspanya'da bulunan *Beatus Facundus* isimli Hristiyan el yazmasında kıyamet gününü anlatan bölümlerde görülebilir (Williams, 2017: 58) (Görsel 4). İslam kültüründe ise Osmanlı'nın Batılılaşma döneminde Levnî tarafından yapılan minyatürlerde de rastlanmaktadır. (Görsel 7).

Görsel 4: *Beatus Facundus* isimli Hristiyan el yazmasında görülen yedi başlı yılan tasviri (Favoreto, 2016:135)

Hristiyanlığa ait el yazmalarında tasvir edilmiş olması İncil'e bağlanabilir. Örneğin İncil'de Vahiy Bölümü'nde *Kadın ve Ejderha* başlığı altında ise ayrıca yedi başlı ejder ifadesi geçmektedir. Bu ejder tanrının düşmanıdır ve Mikail ile melekleri onunla savaşmış ama başarılı olamamıştır. Bunun sonrasında büyük ejderha olarak tanımlanan şeytan melekleriyle birlikte yeryüzüne atılmıştır (Vahiy 12:1-8). Bundan dolayı ejder-yılan (serpent) olarak tanımlanan yaratık Rönesans dönemi ressamı tarafından da Hristiyan ikonografisinde şeytanı sembolize etmiştir (Ferguson, 1972:16). Anlatılara göre yedi başlı şeytandan iki tane olduğu bunlardan birinin karada diğerinin ise denizde yaşadığına inanılmıştır. Denizde yaşayan ejder-yılanın yedi başı olmasına karşın on boynuzu olduğu ve her boynuzunda bir taç taşıdığı belirtilmiştir. Bu canavarın tanrıya karşı oldukça kötü ve küfürbaz olduğu anlatılmıştır. Fizyolojik olarak vücudunun leopara, ayaklarının ayıya ve ağzının ise bir aslana benzediğinden bahsedilmiştir (Stokes, 1891: 137-138). Şeytanla ilintili görülmesi nedeniyle tasvirlerde genellikle kıyamet ve cehenneme ait kompozisyonlarda yer alır. Bununla ilgili Floransa Katedrali'nin mimarı Brunelleschi'nin (1377-1446) tasarladığı kubbenin (1420-1436) (Gombrich, 1995:224) freskleri Vasari tarafından yapılmıştır. Bu kubbede kıyamet günü betimlenmiştir ve kompozisyonda yedi başlı ejder görülmektedir. (Görsel 5).

Görsel 5: Brunelleschi Kubbesi, Kıyamet Günü, Floransa Katedrali (Fotoğraf: Yazar, 2018)

Türklere ise şaman inanışları içinde *Badraç* adıyla geçmiştir. Ağzından ateşler saçtığı, vücudunun pullarla kaplı zırhlı bir yapıya sahip olduğu, kuyruğunun da kamçıya benzediği anlatılmıştır. Yunan mitolojisinde anlatılan *Lerna Hydrası* gibi onu öldürmenin tek yolunun başlarının hepsinin birden kesilmesi gerektiği belirtilmiştir. Eğer bu şekilde yapılmazsa kesilen her başın yeniden çıktığı ifade edilmiştir (Turan, 2020: 56). Kâşgarlı Mahmud'un XI. yüzyılda kaleme aldığı *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserinde de ondan *Yedi Başlı Yel Büke* adıyla anılmıştır. Dede Korkut hikâyelerinde de *yedi başlı ejder*den bahsedilmiştir. Yedi başlı ejder-yılan karakterindeki canavarların *Acâ'ibü'l-mahlûkât* minyatürlerinde (Görsel 6) çizilmesinin (And, 2010: 325) yanında XVIII. yüzyılda Levnî'nin önemli eseri *Surname-i Vehbi* minyatürlerinde de üç (gemicilerin üç başlı ejderi) (Atıl, 1999: 144) ve yedi başlı olarak iki farklı biçimde betimlendiği görülmektedir (Görsel 7). Üç başlı ejderin gemicileri temsil etmesi denizle ilintili bir yaratık olmasına yorumlanabilir. Bu durumla ilişki kurulabilecek bir önemli detay İstanbul Deniz Müzesi'nde sergilenen 221 envanter numaralı *Tarihi Kadırğa*'dır. Her ne kadar bu kadirganın pruvasına betimlenmiş olan ejder figürü üç başlı olmasa da ejderin suyla, denizle, gemicilerle olan bağıntısına işaret etmesi orada tasvir edilme olasılığını güçlendirmektedir (Görsel 8).

Görsel 6: *Acâ'ibü'l-mahlûkât* minyatürlerinde yedi başlı ejder-yılan tasviri (And, 2010: 325)

Görsel 7: Üç ve yedi başlı ejder-yılan figürleri, *Surname-i Vehbi*, Levnî (Atıl, 1999: 144, 200)

Görsel 8: 221 envanter numaralı *Tarihi Kadırga*'nın pruva süslemesi, ejder figürü, İstanbul Deniz Müzesi (Fotoğraf: Yazar, 2015)

XVII. yüzyıla tarihlendirilen *Taeschner Albümü*'nde köşklü bir saltanat kayığı tasvir edilmiştir. Bu minyatürde kayığın pruvasına yedi başlı ejder-yılan karışımı bir yaratık betimlenmiştir. Bu yaratığın da suyla ilintili olduğu düşünülebilir (Görsel 9). Bakıldığında Mezopotamya mitolojisinde adı geçen ve silindir mühürlere işlenmiş olan *Muşmaḥḥu* ile biçim açısından benzerlik gösterdiği (Görsel 2) söylenebilir.

Görsel 9: *Taeschner Albümü*'nde çizilmiş yedi başlı ejder-yılan figürü (Beydiz, 2019: 95)

2. Van Gölü Canavarı

Van Gölü¹ havzası, Türkiye'de doğusunda Van Doğusu dağları, güneyinde Güneydoğu Toroslar, batısında Nemrut ve Süphan, kuzeyinde ise Aladağlar ile Tendürek volkanik dağlarıyla sınırlanmaktadır. Van Gölü, dünyanın en büyük dördüncü ve suları sodalı olan en büyük gölüdür. Deniz seviyesinden 1650m yükseklikte yer almakta olup su yüzeyi de yaklaşık olarak 3582km²'dir. Su yüzeyi itibariyle 576 milyar m³ su içerdiği belirtilmekle birlikte batısı 440m derinliği sahiptir (Alaeddinoğlu ve Yılmaz: 2007: 21-22). Van Gölü'nün suyunun sodalı olması nedeniyle göl ve

¹ Van Gölü'nün en geniş yeri 80, kıyı uzunluğu ise 430 km'dir. Kapalı havzalı göllerden biri olan bu göl, Tatvan sınırlarında yer alan Nemrut volkanik dağının patlamasından sonra oluşan kraterde biriken sulara bağlanmaktadır. Ortalama derinliğinin 171m olduğu ve ayrıca sularında %42,3'ü mutfak tuzu, %34 soda, az oranda sodyum sülfat, potasyum sülfat ve magnezyum karbonat ihtiva ettiği ifade edilmiştir (Kılıç, 2019: 3).

çevresinde çok fazla biyolojik çeşitlik bulunmamaktadır. Göl ile çevresinde hiçbir yumuşakça kabuklu veya bitkimsi hayvan yaşamamaktadır (Kılıç, 2019: 3).

Bazı seyyahların verdiği bilgiler çerçevesinde Van Gölü'nde herhangi bir canlının yaşayıp yaşamadığı hakkındaki bilgilere erişilebilmektedir. Örneğin seyahâtnamesinde Evliya Çelebi, *Van Denizi* (Deryâ-yi Van) olarak adlandırdığı (Okumuş, 2008: 193) Van Gölü konusunda verdiği bilgilerde bir karış yerde bile balık bulunmadığını ancak yılda bir gün Allah'ın emriyle Bendimahi nehrinin göle döküldüğü alanda balıkların (inci kefali?) görüldüğünü belirtmiştir. Burada bir ay boyunca irili ufaklı balıkların geçtiğini söylemiştir (Toker, 2005: 121). Buna karşın Evliya Çelebi, her ne kadar herhangi bir canlının bu gölde yaşayamadığını söylese de *Van Ejderi* olarak tanımladığı canavardan da etraflıca seyahâtnamesinde bahsetmiştir. Canavar hakkında farklı rivayetlerden söz eder. Bu rivayetlerde Hz. Ali'nin ilgili yönleri hakkında detaylı bilgiler mevcuttur. Rivayete göre, Süphan Dağı'nda olarak bahsettiği yerde *Ali Kayası* olarak bilinen bir yer vardır ve burada iki ejder yaşamaktadır. Hicret'ten sonra bu ejderlerden biri Erzurum'a doğru gidince orada Abdurrahman Gazi'yle karşılaşır. Gazi ona yolculuk nereye, diye sorduğunda; ejder de Erzurum halkını yemeye gittiğini, söyler. Bunun üzerine bu yılanın durmasını ve taş olmasını söyleyen Gazi, ejderin taşlaşmasını sağlamıştır. Süphan Dağı'nda yalnız kalan diğer ejder ise Azerbaycan ve Diyarbakır yörelerine giderek buraları harabeye çevirmiştir. Bu yöreler ile Van Ahlat halkı Hz. Peygambere giderek bu olaydan dolayı şikayetçi olmuş ve durumu ona anlatmış, yardım istemiştir. Hz. Peygamber hemen Hz. Ali'yi bu konuda görevlendirmiştir. Hz. Ali'de Dülül'e binerek hemen Süphan Dağı eteklerine vardığında ejderin Van Gölü kıyısında su içtiğini fark etmiştir. Hemen ona saldırmış ve verdiği mücadele sonrasında onu öldürmüştür. Ejderi öldürdükten sonra yaşadığı mağaraya giden Hz. Ali burada ejderin iki yavrusu olduğunu görmüştür. Hz. Ali mağaraya girmeden orada iki rekât namaz kılıp dua etmiştir. Allah'ın izniyle mağaranın kapısı kapanmış ve bu iki ejder de *Ali Kayası* içine hapsolmüştür. Evliya Çelebi, bu iki yavru ejderin varlığını öğrenmek adına seyahati esnasında o mağaraya gitmiş, canavarı göremediğini belirtmiş olsa da sesler duyduğunu yazmıştır (Okumuş, 2008: 208, 210). Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere bakıldığında bahsedilen ejderler aslında dağda (Süphan) yaşamaktadır ve Van Gölü'nün içinde yaşadıklarına dair herhangi bir anlatı mevcut değildir. Yine ejderlerin dağda yaşadığında dair bilgilere farklı anlatılarda da rastlanılmaktadır. Ermeni mitolojisinde de Ağrı Dağı'nda (Massis/Ararat) yaşadığına inanılan ejderlerden söz edilir. Her ne kadar Pers kökenli olsa da Ermeni mitlerinde önemli bir yeri olan *Vishap* bu ejderlerden biri sayılabilir. Bunlar oldukça büyük ve korkunç seslidir. Ancak gerçek biçimleri konusunda net bir ifade olmasa da onların genellikle büyük yılan veya deniz canavarları olduğu düşünülmüştür. Ağrı Dağı'nın volkanik karakteri yarattığı depremler, patlamalar, bu sırada ortaya çıkan ürkütücü sesler ile alev ve dumanlar

dağın korkunç bir canavarla ilişkilendirilmesine neden olabilir. Ancak mitsel olarak ejderhaların yaşadığı bir yer olarak anılsa da Ağrı Dağı'nın kendisi hep kutsal sayılmış ve ona *Azat* denilmiştir (Ananikian, 1925: 77-79). Akdamar Kilisesi'nde Yunus peygamberin denize atılma sahnesi betimlenmiştir (Görsel 10). Bu konu hem Tevrat'a (Yunus 1:1-17; Yunus 2:1-10; Yunus 3: vd.) hem de İncil'e (Matta 12:40-41) gönderme yapmaktadır. Bu kompozisyon erken gömü sanatında, mezar anıtlarında ve Roma katakomplarında genellikle işlenmiştir. Balık tasviri ise erken döneme tarihlendirilen eserlerde bir deniz canavarı olarak betimlenmiştir (Tükel ve Yüzgüller Aarsal, 2014:74).

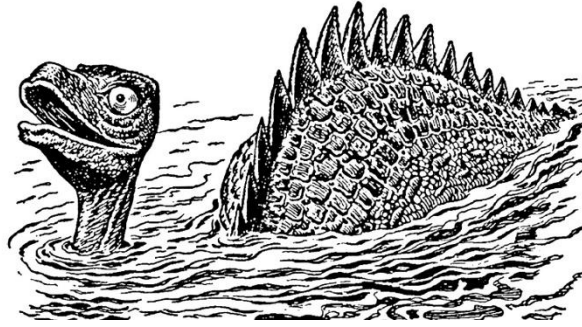
Görsel 10: Akdamar Kilisesi dış cephe Yunus peygamberin denize atılma sahnesi (URL-5)

O halde Van Gölü'nde yaşadığına dair söylemler nasıl ortaya çıkmıştır? Bu soruya dair cevabın genel itibarıyla farklı dönemlerde ortaya atılan iddialara dayandığı ifade edilebilir. Söylentilerin çıkma nedeni bölgeye turist çekme amacını taşıdığı söylene de (URL-2) çeşitli tarihlerde onun hakkında şiirler dahi kaleme alınmıştır. Abbas Güven, "*Van Canavarı*" şiirinde de bu konuya işaret etmiştir. Onun şiirinde *Van Gölü Canavarı* hakkındaki efsaneler anlatıldıktan sonra bu miti yaratan kişiden övgüyle bahsedilmiştir. Şair, bu sayede Van'a olan ilginin arttığına dair memnuniyetini belirterek, efsaneye inanmasa da şehrin tanıtımı için büyük bir öneme sahip olduğunu söylemiştir. Ayrıca Bülent Ecevit'in de "*Van Gölü Canavarı*" isimli şiiri vardır ki burada canavar konuşmaktadır. Canavar, kendisinin gölün derinliklerinde yaşadığını, bazen kıyılara çekildiğini ve çoğu zaman gözlerden uzak yaşadığını anlatmıştır. Van Gölü'nün yıldızlı gecelerde yansıyan güzelliği canavar tarafından övülmüştür. Ecevit, aslında şiirinde canavarın iç'te yaşayan bir gizem olduğunu belirtmekte ve onun insanların aldığı nefeste yaşadığını söylemektedir. Şiirin içinde efsanevi canavar sevimleştirilerek okuyucuya sunulmaktadır (Uğurlu, 2007: 373).

Şiirlere dahi konu olan hatta sevimli bir şekilde anlatılan bu canavarla ilgili ilk iddialara Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine ait yazılı basından okumak mümkündür. Ne yazık ki gazetelere yansıyan haberlerde onun acımasız ve ürkütücü bir varlık olmasıyla ilgili bilgiler vardır. 28 Şaban 1306 (29 Nisan 1889) tarihinde Sultan II. Abdülhamid döneminde yayınlanan Saadet Gazetesi'nde *Van Gölü Canavarı*'nın görüldüğü hakkında

bir haber yer almaktadır. Habere göre, Bitlis'in merkez sancağına bağlı Hizan kazası nüfusuna kayıtlı üç kişi Bulanık köyüne doğru gitmek üzere yola çıkarlar. Tatvan-Ahlat arasında Van Gölü'nün kıyısından geçerken aralarından biri namaz kılmak için gölün suyundan abdest almak ister. Bu sebeple gölün içine giren kişi abdest alırken gölde hareketlenme olduğunu anlar. Hareket eden bahsi geçen canavardır ve o kişinin ayaklarından yakalayarak göle doğru çekmeye başlar. Bu durumu gören arkadaşları büyük bir mücadeleyle onu kurtarmayı başarırlar. Ancak canavar ikinci bir hamleyle o kişiyi tekrar bacaklarından yakalar. Arkadaşları canavarı öldürmek için ateş yakmaya karar verirler ve bu sırada canavardan büyük bir çığlık duyulur. Havaya doğru 25m. yükseğe zıplayarak yeniden gölün suların dalar ve yakaladığı kişiyi de suyun derinliklerine götürür (URL-3). 1965 yılında da gölde bir gencin kaybolduğu, onun da yaklaşık 2m. olduğu anlatılan bir canavar tarafından öldürüldüğüyle ilgili haberlere de rastlanılmaktadır. 12.08.2020 tarihinde canavarın görüldüğüne dair farklı bir haberde onun su üstünde hızlı hareket ettiği, sırtının zikzak biçiminde olduğu, onu görenlerin korkuyla kıyıya doğru kaçtıkları anlatılmıştır (Beydiz, 2021: 445). 2021 yılında da haberlere konu olan bir diğer olayın şahidi balıkçı Kadir Erdem'dir. O, *Van Gölü Canavarı*'ni gördüğünü belirterek kıyıda dolanırken su aygırına, timsaha veya domuza benzemeyen bir varlığın kendilerine doğru gelmekte olduğunu, onun 7-8m. uzunluğunda ve sırtında zikzaklar bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca yine onun iddiasına göre varlığın başı su üstünde arkası sudadır ve sadece sırtı görünmektedir. Gözlemediği varlığa anlam veremediğini ve onun çok değişik bir şey olduğunu söylemiştir (URL-4).

Aslında bu tür anlatılar farklı coğrafyalarda da benzer bir biçimde dile getirilmiştir. İskoçya'da Soay adaları yakınlarında görülen bir yaratık da yukarıda anlatılan ifadelerle neredeyse benzerlik göstermektedir. Soay adaları yakınlarında görünmesinden dolayı bu isimle anılan *Soay Canavarı*'nın fizyolojik yapısı hakkında bilgiler verilmiştir. Onu 1959 yılında gören Tex Geddes ile James Gavin'in anlattıklarına göre bu canavarın kafası oldukça büyüktür ve patlak gözleri vardır. Burun deliklerini göremeseler de alt ve üst dudağının farklı bir biçimde kırmızı renkte olduğunu bildirmişlerdir. Suyun üstünde yaklaşık 1.20m. yükselebildiği, tekrar suya daldığı, uzunluğunun yaklaşık 3m. civarında, vücudunun pullarla kaplı, sırt bölümünün ise testere dişli olduğu anlatılmıştır (France, 2017: 76). (Görsel 11).

Görsel 11: *Soay Canavarı* tasviri (France, 2017: 77)

Bu konu popülerliğini çeşitli toplumlarda korumakla birlikte turizm açısından önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Örneğin Amerika'da neredeyse her gölün bir canavarı vardır ve hatta tanıtımları için göl canavarları haritası yayınlanmıştır. (Görsel 12).

Görsel 12: Amerika'nın Göl Canavarları haritası (URL-6)

Sonuç

Canavar algısının kadim mitolojilerden günümüze kadar geldiği düşüncesinin insanoğlunun hafızasını hep meşgul ettiği görülmektedir. Her toplum kendi kültüründe ve dönemine göre farklı canavarların yaşadığına inanmış ve onlardan korunma yollarını aramıştır. Bazı zamanlar korkunç canavarlarla karşılaşmamak için onlara kurbanlar adanmıştır. İnsanoğlunun doğa karşısından acizliğinin belki de zihinlerdeki bir başka yansımasıdır. Psikolojik olarak değerlendirilmesi gereken ve belki de sosyolojik açıdan

da ele alınması gereken bir konudur. Canavarlar olmasa dahi insanoğlunu tehdit ettiği düşünölen gerçek veya gerçeküstü yaratıklar ile kaçınılması gereken yerler toplumsal bilincin oluşması adına efsanelerle didaktik öğretilere dönüşmüştür. Dolayısıyla toplum hafızası canlı tutulmaya çalışılmış ve ne olduğu bilinmeyen mistik varlıkların egemen güç olarak kendilerine zarar vereceği endişesi üzerine ritüeller gerçekleştirilmiştir. Araştırmada da göröldüğü üzere farklı kültürlerde canavar olgusunun ikonografik ve mitsel evrensel benzer niteliklere sahip olduğu görölmektedir. *Van Gölü Canavarı*'ndan önce birçok mitolojiye konu olan canavarların pagan inanışlardan tek tanrılı inanışlara da benzer biçimde devam ettiği anlaşılmaktadır. Suların, denizlerin ve göllerin kutsallığı canavar olgusuyla güçlendirilmiştir. Zaman içinde popüler kültürle bu olgunun farklı bir boyut kazanmaya başladığını söylemek de hata olmaz. Zamanla turizm aktivitelerinin çeşitlenmesi belki de bu durumun oluşmasına en büyük etkendir. Van Gölü'nde yaşadığına inanılan canavar aslında Van bölgesi için önemli bir değerdir. Van halkı da bu efsanevi değerle yöresini daha da kalkındırabilir. Bir turizm fırsatı olarak değerlendirilmeli Van'a gelen ziyaretçilere farklı konseptlerde *Van Gölü Canavarı* turları düzenlenmelidir. Bu sayede anlatılarla büyük bir efsaneye dönüşen canavarın mitsel imgesi turizm geliri olarak gerçekliğe dönüştürülebilir. Görsel 12'de göröldüğü üzere Amerika Birleşik Devletleri'nde canavarlar üzerine hazırlanmış turizm destinasyonları ideadan gerçekliğe uzanan mistik efsanevi bir yolculuğun belki de geldiği son noktadır.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Ahmet Eflâki (1973). *Âriflerin menkıbeleri*. C. II, (çev.: T. Yazıcı), İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Ananikian, M. H. (1925). Armenian. *The Mythology of All Races*, Vol. VII, 11-100, Boston: Marshall Jones Company,
- And, M. (2010). *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Alaeddinoğlu, F. – Yılmaz, E. (2007). Van gölü havzası'nda su potansiyelinin tespiti ve geleceği. *38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 19-41, Ankara.
- Altuncu, A. (2014). Sümerlerde tanrı anlayışı ve tanrılar panteonu. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), 118-142.
- Atıl, E. (1999). *Levni ve surname, bir Osmanlı şenliğinin öyküsü*. İstanbul: Koçbank Yayınları.
- Belot, M. (2018). *Survey and cross-cultural comparison of water symbolism in the ancient Babylonian and Egyptian cosmological cycles*. Master of Letters Research Degree. Dublin: The University of Dublin.
- Beydili, C. (2003). *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

- Beydiz, M. G. (2019). *Gemibaş figürleri*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Beydiz, M. G. (2021). *Su ve deniz mitolojisi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Black, J. – Green, A. (2003). *Mezopotamya mitoloji sözlüğü, tanrılar ifritler semboller*. (hzl.: N. Hasgül), İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Bonwick, J. (1878). *Egyptina belief and modern thought*. London: C. Kegan Paul&Co.
- Collins, A. (2002). *Cennetin tanrıları Mısır'ın kayıp mirası ve uygarlığın doğuşu*. (çev.: S. Kılıç), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Eberhart, G. M. (2002). *Mysterious creatures*. California: ABC-CLIO, Inc.
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- France, R. (2017). Imaginary sea monsters and real environmental threats: Reconsidering the famous osborne, 'Moha Moha', Valhalla, and 'Soay Beas'. *Sightings of Unidentified Marine Objects. International Review of Environmental History* 3 (1), 63-100.
- Favoreto, F. P. (2016), *A Orquestração Do Ornamento No Beatus De Facundus*, Universidade De São Paulo, Faculdade De Filosofia, Letras E Ciências Humanas Departamento De História, Programa De Pós-Graduação Em História Social, São Paulo.
- Ferguson G. (1972), *Signs & Symbols in Christian Art*, New York: Oxford University Press.
- Grimal, P. (2012). *Mitoloji sözlüğü*. (çev.: S. Tamgüç), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Gombrich E. H. (1997). *Sanatın öyküsü*. (Çev.: E. Erduran ve Ö. Erduran), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Heidel, A. (2000). *Enûma eliş, Babil yaratılış destanı*. (çev.: İ. Birkan), Ankara: Ayraç Yayınevi.
- İncil, *Kadın ve ejderha*. Vahiy 12:1-8
- Kılıç, O. (2019). Orta ve yeniçağ'da Van Gölü'nde gemi yapımı, taşımacılık ve ticaret. *Cihannüma* 5 (2), 1-24.
- Konstantopoulos, G. V. (2015). *They are seven: Demons and monsters in the Mesopotamian textual and artistic tradition*. PhD diss., University of Michigan.
- Okumuş, E. (2008). Evliya Çelebi'nin Seyahâtnamesi'nde Tatvan ve çevresi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, 187-216.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi*. (C.II). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Pinch, G. (1994). *Magic in ancient Egypt*. London: British Museum Press.
- Price, B. (2011). *Kelt mitolojisi*. (çev.: C. Atay), İstanbul: Kaldeon Yayınları.
- Remler, P. (2010). *Egyptian mythology a to z*. New York: Chelsea House.
- Roberts, J. (2004). *Chinese mythology a to z*. New York: Fast On File, Inc.
- Stokes, M. (1891). *The history of christian art in the middle ages*. London: George Bell&Sons.
- Strassberg, R. E. (2002). *A chinese bestiary, guideways through mountains and seas*. California: University of California Press.
- Streisand, L. (2015). *Liminality & the fantastic: Snakes in ancient Athenian visual and material culture from the archaic to the Hellenistic periods*. Undergraduate Honors Theses. University of Colorado.

- Toker, Y. (2005). *Evliya Çelebi seyahatnameden seçmeler*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Turan, A. B. (2020). *Türk canavarları sözlüğü*. İstanbul: Gerekli Kitaplar Yayıncılık.
- Tükel, U. - Arsal Yüzgüller S. (2014). *Sözden imgeye batı sanatında ikonografi*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Uğurlu, S. B. (2007). Van'ı ve Van yöresini konu alan şiirler üzerine bir inceleme. II. *Van Gölü Havzası Sempozyumu*, (ed.: O. Belli), 368-377, Ankara: Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları.
- Uslu, B. (2017). *Türk mitolojisi*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Williams, J. (2017). *Visions of the end in medieval Spain*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Elektronik Kaynaklar

- URL-1: Canavar. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 20.06. 2022)
- URL-2: Van Gölü. <https://van.ktb.gov.tr/TR-88276/van-golu.html>. (Erişim 29.06. 2022)
- URL-3: Van Gölü canavarı gerçek mi? Hikâyesi nedir?. <https://www.milliyet.com.tr/egitim/van-golu-canavari-gercek-mi-hikayesi-nedir-6624140>. (Erişim 29.06. 2022)
- URL-4: Van Gölü'nde 'canavar' heyecanı. <https://www.dha.com.tr/gundem/van-golu-nde-canavar-heyecani-1856758>. (Erişim 30.06. 2022).
- URL-5: Yunus Peygamber sahnesi. <https://www.akdamarkilisesi.gov.tr/akdamarkilisesi/kilise-mimarisi/kabartmalar> (Erişim 13.11.2022).
- URL-6: Meier, A. The lake monsters of America. <https://www.atlasobscura.com/articles/map-of-american-lake-monsters>. (Erişim 30.06. 2022).

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / *The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.*

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / *There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.*